

Socjologia religii

Ujęcie systematyczno-historyczne

ROBERTO CIPRIANI
PAWEŁ PRÜFER

Socjologia religii

Ujęcie systematyczno-historyczne

AKAPIT

WYDAWNICTWO
EDUKACYJNE

TORUŃ 2021

Recenzenci

Prof. dr hab. Janusz Mariański

Prof. dr hab. Wojciech Świątkiewicz

Z oryginału włoskiego tekst autorstwa Roberto Ciprianiego, opublikowany w postaci książki pt. *Nuovo manuale di sociologia della religione* (Wydanie drugie poprawione i poszerzone, © Edizioni Borla, Roma 2009, ISBN 978-88-263-1732-8) tłumaczył, uaktualnił i poszerzył Paweł Prüfer.

Redaktor prowadzący

Jan A. Malinowski

Skład i projekt okładki

Trzy Słońca – Iwona Adamus, www.trzy-slonca.pl

Ilustracja na okładce

© davisales/Depositphotos

Opracowanie redakcyjne

Marta Malinowska-Reich

Korekta

Janina Malinowska

© Copyright by Paweł Prüfer & Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT” s.c.
& Centrum Profilaktyki Społecznej
Toruń 2021

Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT” s.c.
87-100 Toruń, ul. H. Piskorskiej 12/23
e-mail: info@weakapit.pl

ISBN 978-83-66951-16-7

Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit” znajduje się w wykazie Ministra Edukacji i Nauki wydawnictw naukowych publikujących recenzowane monografie naukowe (Poziom I – 80 punktów, Identyfikator Wydawnictwa 67600).

Publikacja powstała przy współpracy wydawniczej z Centrum Profilaktyki Społecznej.

Oferta wydawnicza oraz sprzedaż internetowa: www.weakapit.pl
tel. 601 880 321

Spis treści

Wprowadzenie	5
Definicja socjologii religii	5
Definicje substancjalne religii	6
Definicje funkcjonalne religii	8
Propozycja definicji mniej redukcyjnej	11

Część pierwsza. POCZĄTKI

Rozdział pierwszy. Założenia historyczno-filozoficzne	17
Metoda historyczno-krytyczna	17
Rozumowana teologia społeczna Bożej opatrności według Giambattisty Vico (1668–1744)	19
Religia w ujęciu Davida Hume'a (1711–1776)	21
Istota antropologiczna w religii u Ludwika Feuerbacha (1804–1872)	27
«Opium ludu» i westchnienie uciemnionej istoty według Karola Marksa (1818–1883)	29
Rozdział drugi. Religia uniwersalna Augusta Comte'a (1798–1857)	33
Rozdział trzeci. Religia i demokracja według Alexisa de Tocqueville'a (1805–1859)	38
Rozdział czwarty. Religia i «pęd życiowy» u Henri Bergsona (1859–1941)	42

Rozdział piąty. Wkład antropologiczny	47
Religie prymitywne	47
Mit i rytuał w dziełach Williama Robertsona Smitha (1846–1894)	49
Magia i religia w ujęciu Jamesa George'a Frazera (1854–1941)	52
Potrzeby, kultura i religia: Bronisław Malinowski (1884–1942)	55
Struktura społeczna i religia: Alfred Radcliffe-Brown (1881–1955)	59
Totalny fakt społeczny oraz dar jako wymiana u Marcela Maussa (1872–1950)	62
Zestawienie graficzne: od Vico do Maussa	69

Część druga. KLASYCY

Rozdział pierwszy. Formy religijne u Émile'a Durkheima (1858–1917)	73
Życie religijne i społeczeństwo	73
<i>Sacrum</i> i <i>profanum</i>	77
Magia, religia i Kościół	80
Rozdział drugi. Religie uniwersalne Maxa Webera (1864–1920)	84
Kalwinizm i kapitalizm	84
Etyka protestancka	86
Zawód jako powołanie	88
Przeznaczenie (predestynacja) i asceza	89
Kościoty i sekty	91
Religie uniwersalne	93
Racjonalizacja i odczarowanie	95
Rozdział trzeci. Religijność i religia u George'a Simmla (1858–1918)	97
Religijność jako twórczyni religii	97
Religijność i kultura	99
Rozdział czwarty. Psychiczny wymiar religii	
według Zygmunta Freuda (1856–1939)	103
Psyche i religia	103
Totemizm i kazirodztwo	104
Religia jako iluzja	109
Rozdział piąty. Religia w perspektywie psychospołecznej	
Williama Jamesa (1842–1910)	112

Pragmatyzm i religia	112
Religia jako doświadczenie osobiste.....	115
Zestawienie graficzne: od Durkheima do Jamesa	117

Część trzecia. WSPÓŁCZESNOŚĆ

Rozdział pierwszy. Religia jako uniwersalność	121
Nadprzyrodzoność u ludów prymitywnych	
według Luciena Lévy-Bruhla (1857–1939).....	121
Analiza fenomenologiczna u Gerardusa van der Leeuwa (1890–1950).....	124
Rozdział drugi. Podejście makrosocjologiczne	127
Religia jako zintegrowana całość: Talcott Parsons (1902–1979)	127
Ascetyzm i aktywizm według Pitrima Sorokina (1889–1968)	130
Zestawienie graficzne: od Lévy-Bruhla do Sorokina	132
Rozdział trzeci. Dynamizm historyczno-kulturowy	133
Kościół i sekta w analizach Ernsta Troeltscha (1865–1923)	133
Rudolf Otto (1869–1937): <i>sacrum</i> między irracjonalnością	
a racjonalnością.....	135
Religia i kapitalizm u Richarda H. Tawneya (1880–1962)	139
Helmut Richard Niebuhr (1894–1962)	
oraz północnoamerykański denominacjonalizm	140
Mity i symbole u Mircea Eliade (1907–1986).....	142
Problem magii u Ernesto de Martina (1908–1965).....	146
Zestawienie graficzne: od Troeltscha do de Martina.....	148
Rozdział czwarty. Religia według Szkoły Frankfurckiej	149
Rozdział piąty. Propozycje europejskie	153
Socjologia religii Joachima Wacha (1898–1950)	153
Religia i praktyka religijna w myśli Gabriela Le Brasa (1891–1970)	157
Pionier–założyciel: Jacques Leclercq (1891–1971).....	160
Henri Desroche (1914–1994) oraz socjologia operacyjna religii	161
Misjonarz socjologii religii: François Houtart (1925–2017).....	163

Rozdział szósty. Perspektywy socjoantropologiczne	165
Religia jako tożsamość w Stanach Zjednoczonych:	
Will Herberg (1901–1977)	165
John Milton Yinger (1916–2011): religia, społeczeństwo i jednostka	167
Badania Gerharda E. Lenski'ego (1924–2015) – faktor religijny.....	169
Socjologia porównawcza religii w ujęciu Clifforda Geertza (1926–2006).....	171
Funkcje i motywacje religijne: zmienne psycho-kulturowe	
Melforda E. Spiro (1920–2014)	175
Symbole i religia w badaniach Mary Douglas (1921–2007).....	176
Zestawienie graficzne: od Szkoły Frankfurckiej do Douglas	179

Część czwarta. ROZWÓJ WSPÓŁCZESNY

Rozdział pierwszy. Sekularyzacja	183
Zanikanie <i>sacrum</i> według Sabino Acquavivy (1927–2015).....	183
Koncepcja sekularyzacji: za i <i>przeciw</i> Davida Martina (1929–2019)	186
Sekty i sekularyzacja: badania Bryana Wilsona (1926–2004)	188
Trylogia Franco Ferrarottiego (1926–)	190
Wielowymiarowość sekularyzacji u Karela Dobbelaere'a (1933–)	193
Rozdział drugi. Pluralizm religijny	195
«Nowoczesne tematy religijne» proponowane	
przez Thomasa Luckmanna (1927–2016)	195
Peter L. Berger (1929–2017): od «świętego baldachimu»	
po transcendencję kosmosu	198
Rozdział trzeci. Religia obywatelska Roberta N. Bellaha (1927–2013)	202
Rozdział czwarty. Nurty północnoamerykańskie	207
Psychologia społeczna religii: Guy E. Swanson (1922–1995)	207
Wszechstronny socjolog katolicki: ks. Andrew Greeley (1928–2013)	209
Socjolog kontestacyjny: Richard K. Fenn (1934–).....	211
Teorie Hansa Mola (1922–2017) w odniesieniu do tożsamości religijnej	213
Socjologia wielopostaciowa Rodneya Starka (1934–).....	214
Globalizacyjna wizja Rolanda Robertsona (1938–)	220
Moralność, religia i kultura w ujęciu Roberta Wuthnowa (1946–).....	222
Zestawienie graficzne: od Acquavivy do Wuthnowa	224

Rozdział piąty. Nurty europejskie	225
Émile Poulat (1920–2014) między historią a socjologią	225
Symbolika <i>sacrum</i> w dziełach François-André Isamberta (1924–2017)	228
Od studiów nad klasyką do badań nad ruchami religijnymi:	
Jean Séguy (1925–2007)	231
Jean Rémy (1928–2019) i jego analiza dotycząca związku między miastem a religią	234
Badania Silvano Burgalassiego (1921–2004) dotyczące zachowań religijnych	236
Gest religijny jako instytucja kultury – teoria Liliane Voyé (1938–)	238
Emocje, pamięć i religia w zainteresowaniu Danièle Hervieu-Léger (1947–)	240
 Rozdział szósty. Religia jako funkcja według Niklasa Luhmanna (1927–1998)	244
 Rozdział siódmy. Nowe ruchy religijne	250
Eileen Baker (1938–), ponad uprzedzeniami w stronę nowych ruchów religijnych	250
James A. Beckford (1942–): ruchy religijne i zmiana	252
 Zestawienie graficzne: od Poulata do Beckforda	254
 Postowie z 1997 roku dotyczące włoskojęzycznej pierwszej wersji opracowania (Roberto Cipriani)	255
 Bibliografia do części I–IV	258
 Zestawienie synoptyczne (Autorzy, wpływy, główne koncepcje, zagadnienia)	275
 Zestawienie graficzne całościowe	292

Część piąta. NOWE DOKONANIA

Rozdział pierwszy. Religia jako fakt globalny	295
Religia a sfera publiczna: Jürgen Habermas (1929–)	295
Religia w różnorodnych nowoczesnościach u Shmuela N. Eisenstadta (1923–2010)	298
«Pole religijne» w ujęciu Pierre'a Bourdieu (1930–2002)	300

Anthony Giddens (1938–): religia w nowoczesności	304
<i>A secular Age</i> Charlesa Taylora (1931–)	306
Rozdział drugi. Badania amerykańskie	311
Stare i nowe paradygmaty: R. Stephen Warner (1941–)	311
Wade Clark Roof (1939–), socjolog i <i>opinion leader</i>	313
Kwartet badaczy empirycznych: William V. D'Antonio (1926–), Ruth A. Wallace (1932–2016), Dean R. Hoge (1937–2008), James D. Davidson (1942–)	315
Badacze religijności nietradycyjnej: James T. Richardson (1941–), David G. Bromley (1941–), Thomas Robbins (1943–2015)	317
Socjologia religii po kobiecemu: Meredith B. McGuire (1944–) i Nancy Tatom Ammerman (1950–)	320
José Casanova (1951–) i Peter Beyer (1949–), teoretycy publicznej roli religii	323
Religia od jednego po drugi brzeg oceanu: Bennetta Jules-Rosette (1948–), Reginaldo Prandi (1946–), Alejandro Frigerio (1956–), Fortunato Mallimaci (1950–), Ari Pedro Oro (1951–), Christian Parker (1953–)	327
Rozdział trzeci. Interpretacje europejskie	335
Steve Bruce (1954–), w opozycji do <i>rational choice</i>	335
Teoretyczna propozycja Grace Davie (1946–): wiera bez przynależności i religia zastępcza	337
Sekularyzm Jeana Baubérot (1941–)	340
Yves Lambert (1946–2006) – od religijności parafialnej do religii światowych	342
Socjologia protestantyzmu: Jean-Paul Willaime (1947–)	345
Bibliografia do części V	348

Część szósta. BADANIA WŁOSKIE

Rozdział pierwszy. Prekursorzy	361
Początki socjologii religii: Aldo Leoni, Antonio Toldo, Pier Giovanni Grasso, Rosario Scarpati i Paolo Tufari	361
Socjologia religii: Antonio Grumelli, Paolo De Sandre, Dario Zadra i Franco Demarchi	363

Rozdział drugi. Kierunki społeczno-pastoralne	365
Salezjańska szkoła socjologiczna: Giancarlo Milanesi, Enrica Rosanna, Renato Mion, Vito Orlando	365
Od socjologii religii do socjologii episkopatu: Giuseppe Orlandoni i Gianni Ambrosio	366
Badania społeczno-religijne w północno-wschodnich Włoszech: Paolo Giuriati i Giuseppe Capraro, Giovanni Antonio Battistella i Giovanni Dal Piaz	368
Naukowy rygor oraz oceny w pracach Giuseppe Scarvaglieriego	370
Rozdział trzeci. Socjologia ogólna aplikowana do fenomenu religijnego	373
Prekursory	373
Pionierzy	375
Rozdział czwarty. Inicjatorzy	379
Arnaldo Nesti, od religii jako takiej do wielu religii	379
Maria Immacolata Maciotti, od katolicyzmu do nowych religii	381
Gustavo Guizzarda, czyli religia kryzysu	383
Ujęcie interdyscyplinarne Carla Prandiego	387
Enzo Pace i socjologia islamu	390
Franco Garelli, analityk Kościoła katolickiego i świata młodzieży	396
Rozdział piąty. Kontynuatorzy	406
Ponowne ożywienie wraz z Stefano Martellim i Salvatore Abbruzzese, Massimo Introvigne i Pietro De Marco	406
Wkład Carmeliny Chiary Cauty i Luca Diotalleviego	417
Badania Stefano Allievi i Renzo Guola nad islamem	424
Nowe impulsy	429
Bibliografia do części VI	439
Wykaz czasopism, instytucji i baz danych związanych z socjologią religii	457
Czasopisma	457
Stowarzyszenia	460
Centra i grupy badawcze	462
Bazy danych	465
Postówie – do wydania z roku 2008 (Roberto Cipriani)	467
Dziesięć lat później	467
Dyskusje wokół tekstu	468
W odniesieniu do uwag Anthony'ego J. Blasiego	469

Oдноśnie do krytyki Petera Kivisto	475
W odniesieniu do uwag Donalda A. Nielsena	478
Ocena porównawcza	480
Inne uwagi krytyczne	481
Bibliografia	484

Część siódma.
POLSKIE BADANIA SOCJOLOGICZNE
NAD RELIGIJNOŚCIĄ

Rozdział pierwszy. Okres przedwojenny	491
Studia etnograficzne jako kontekst badań nad religijnością	491
Nurt kulturowy	495
Kierunek analityczny	511
Rozdział drugi. Okres powojenny	513
Zasadnicze obszary religijności	515
Wspólnoty i instytucje religijne jako przedmiot badań socjologicznych	517
Różne kategorie społeczne przedmiotem badań religijności	518
Związki między religią a innymi obszarami aktywności ludzkiej oraz przemianami społeczno-kulturowymi	519
Rozdział trzeci. Współczesność	522
Władysław Piwowarski (1929–2001) jako współkreator polskiej socjologii religii	523
Edward Ciupak jako badacz religii i religijności. Socjologia parafii w podejściu Edwarda Ciupaka (1930–2011), Józefa Majki (1918–1993), Artura Wysockiego, Sławomira H. Zaręby i Elżbiety Firlit	529
Witold Zdaniewicz (1928–2017) – socjologia religii, katolicyzm polski, religijność młodzieży (kontynuacja – Sławomir Zaręba). Józefa Baniaka socjologiczne analizy losów powołań kapłańskich oraz obrazu kapłana	546
Socjologia religii współczesnego świata, Kościoła w Polsce, sensu życia i godności człowieka w oglądzie Janusza Mariańskiego	559
Włodzimierza Pawluczuka osobliwe postrzeganie religii w życiu człowieka zagubionego w kryzysie i rozpadzie kultury	575
Irena Borowik – polski i międzynarodowy zasięg analiz socjologicznych w odniesieniu do religii i religijności	580
Konwersja religijna, religijność inteligencji, społeczne aspekty religii, zdrowie a religia – ujęcie Marii Libiszowskiej-Żółtkowskiej	587

Kulturowe <i>kostiumowanie</i> religii w kontekście aksjologicznej <i>wichrowatości</i> kultury – badania w obszarze socjologii religii Wojciecha Świątkiewicza	595
Andrzej Wójtowicz, czyli socjologia religii w perspektywie strukturalno-interakcjonistycznej.....	602
Podsumowanie.....	607
Bibliografia do części VII	610
Współczesna socjologia religii na świecie – Postowie 2021	623
Bibliografia.....	628
Nota o autorach	635
Roberto Cipriani – nota o autorze ze szczególnym uwzględnieniem socjologii religii.....	635
Paweł Prüfer – nota o tłumaczu i autorze ze szczególnym uwzględnieniem socjologii religii.....	645